

ВІДГУК
офіційного опонента доктора політичних наук, професора
Фісуна Олександра Анатолійовича
на дисертацію Кольцова Віталія Михайловича «Особливості
становлення та структуризації політичної опозиції в країнах
Вишеградської групи», подану на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук за спеціальністю
23.00.02 – політичні інститути та процеси

Контроверсійна динаміка політичних трансформацій та демократичного транзиту у посткомуністичному регіоні Центральної та Східної Європи та на пострадянському просторі стала великим викликом сучасним моделям порівняльної політології, панівним теоріям демократизації, спонукали до багатовимірної ревізії їх основних постулатів та теоретичного фундаменту. Формування у другій декаді ХХІ сторіччя «неліберальних демократій» у Польщі та Угорщині, підйом популістських політичних проектів, поширення євроскептицизму, антисистемних рухів та загроза реверсивної хвилі зворотної де-демократизації, у авангарді яких опинилися країни Вишеградської групи, привертає особливу увагу до тематичного фокусу дисертаційного дослідження В.М. Кольцова – з'ясування та порівняння історичних і чинних особливостей становлення та структуризації системної та антисистемної, національної та наднаціональної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи – та робить це дослідження вельми актуальним.

Країни Вишеградської групи – Польща, Угорщина, Словаччина і Чехія – впродовж середини ХХ – початку ХХІ ст. випробували варіативну логіку свого політичного і соціально-економічного розвитку, а тому загалом розширили і поглибили рівень власної значущості та самодостатності, врешті-решт ставши демократичними політичними режимами із різними системами міжінституційних відносин та специфічним окресленням відносин

поміж політичною владою і політичною опозицією. Відповідно, актуальність теми дисертації Кольцова В. М. «Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» зумовлена тим, що інтеграційно-демократизаційні і політичні процеси у країнах Вишеградської групи все ж не призвели до однозначного та уніфікованого трактування і позиціонування політичної, передусім парламентської, опозиції, зокрема в її міжінституційному, партійно-електоральному, системному та антисистемному вимірах та контекстах. Відтак відмінні історичні передумови і наслідки й ознаки політичної змагальності, зокрема різноманітність її детермінування, у контексті одного регіону зумовили потребу порівняльно-політологічного аналізу феномена, особливостей становлення і структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи. Причому це вкрай актуально і для України, де проблематика політичної опозиції на науковому рівні доволі розвинена, але фактично не кореспондується із політичною практикою.

Запропоноване дисертаційне дослідження Кольцова В. М. набуває особливої ваги також у контексті сучасних викликів у розвитку української політичної системи, які багато в чому процесуально, інституційно та структурно відбивають дилеми політичної еволюції країн Вишеградської групи після краху комунізму: коливання між неліберальною та ліберальними моделями демократії, гібридності багатьох політичних інститутів та процесів, необхідності консолідації демократії, загрози формування популістських режимів персоналістичного типу, поширення євроскептичних політичних рухів, циклічного переформатування партійної системи, значної ролі неформальних політичних відносин у політичному процесі, домінування елементів патримоніальної політичної культури поза межами столиць та великих міст, поширення партійно-виборчого патронажу і клієнтелізму, сталість тіньових зв'язків неформального типу між політичними гравцями та великим бізнесом, впливу корупції на політичний процес, кризи класичних

політичних партій та підйому політичного популізму та антисистемних політичних проєктів, активної ролі громадянського суспільства в демократизації країни та в стримуванні неліберальних тенденцій, низки реформ системи публічного управління, місцевого самоврядування та децентралізації, експериментів з модифікацією електоральної системи та владно-конституційної модернізації розподілу влади у трикутнику поміж президентом, парламентом та урядом. Досвід країн Вишеградської групи після краху комунізму, особливо у контексті успішних практик консолідації демократії та формуванні сталих політичних інститутів може бути вельми актуальним для України. Не зважаючи на низку негативних тенденцій, країни Вишеградської групи можуть бути корисним взірцем для України, особливо щодо вибору оптимальної стратегії та тактики політичних реформ, конструктивних взаємовідносин влади та опозиції, комплексної модернізації політичної системи у контексті європейського вибору.

Автором дисертаційної роботи ці особливості актуалізації тематики дослідження було враховано, що вдало відображено у чітко визначеному об'єкті та предметі, меті і завданнях. Дослідження сконструйовано логічно, оскільки забезпечено послідовність викладу матеріалу і не порушено зв'язків між структурними частинам дисертаційної роботи. Формулювання предмета та об'єкта дослідження, визначення мети та завдань відповідають паспорту наукової спеціальності.

Належний ступінь наукової обґрунтованості результатів і висновків дисертації забезпечено застосуванням розрізненого переліку та сукупності загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, а також якісних і кількісних методів порівняльного аналізу. Крім того, важливо, що представлена дисертаційна робота виконана в рамках системного та (нео)інституціонального підходів дослідження і доволі вдало синтезує партологічні, псефологічні і транзитологічні теорії й інструменти аналізу політичної опозиції крізь призму міжінституційних та міжпартійних

відносин. Автор, ретельно аналізуючи окремі виміри становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи, використовує різноманітний дослідницький арсенал сучасної порівняльної політології та політичної теорії, який забезпечує обґрунтованість зроблених у роботі узагальнень.

Таким чином, дисертація є чи не першою вітчизняною спробою розгорнутого інституційно детермінованого порівняльного аналізу політичної опозиції в країнах Вишеградської групи, а її висновки та результати можуть бути імplementованими в українську реальність. Особливо через те, що під час написання роботи дисертантом було детально і відповідально проаналізовано колосальний масив наукової літератури як українських, так і зарубіжних авторів, а також вдало використані дані з окремих статистичних репозиторіїв. Відтак, на мою думку, концептуальні висновки наприкінці кожного розділу дисертації, як саме і загальні висновки та рекомендації роботи є всебічно обґрунтованими та релевантними не лише у контексті дослідження опозиції у країнах Вишеградської групи, а й України тощо. І це при тому, що дисертаційна робота не виходить за рамки передбачених обсягів, хоча й містить значний масив емпіричних даних щодо країн Вишеградської групи.

Дисертація виконана відповідно до тематики роботи кафедри політичних наук і права соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в рамках науково-дослідної теми «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155).

Новизна дисертаційної роботи полягає перш за все у тому, що представлена дисертація є першим в Україні комплексним аналізом проблеми становлення та структуризації політичної опозиції в країнах

Вишеградської групи (Польщі, Угорщини, Словаччині і Чехії) у широкому теоретичному та порівняльно-інституційному контексті.

До основних здобутків автора дисертаційної роботи слід віднести такі:

1. Позицію, згідно з якою незначна представленість, спеціалізованість та міра розкриття проблематики політичної опозиції, у тому числі в країнах Вишеградської групи, зумовлена і окреслена: фокусуванням уваги політичної науки передусім на проблемах політичного транзиту, розвитку і демократії; винятковою невловимістю та розмитістю предмета дослідження політичної опозиції; дефіцитом утверджених теоретико-методологічних засад аналізу політичної опозиції; «концептуальним розтягуванням» як перешкодою та протидією накопиченню спеціальних знань про політичну опозицію (с. 23, 30-45);

2. Аргументацію, згідно із якою політична опозиція є залежною змінною і концептом, хоч і є чи принаймні може бути критерієм класифікації політичного режиму як демократичного (з конкурентною опозицією, яка має переваги) або автократичного (з керованою опозицією, яка не має переваг). З огляду на це, доведено, що: в умовах демократії рівень відповідальності і легальності політичної опозиції й збільшення кількості політсил у політичній і партійній системі є обернено пропорційними; в умовах автократії найбільше ситуативної уваги та правових поступок вимагає або отримує потенційна та партійна (незаконодавча) політична опозиція, але найбільше матеріальних поступок – законодавча політична опозиція і будь-яка опозиція, яка дозволяє себе кооптувати владою (с. 25–26, 114-134);

3. Обґрунтування, що як парламентська, так і позапарламентська опозиція може здійснюватись одними й тими самими політичними акторами, але суб'єктний спектр позапарламентської опозиції ширший, ніж суб'єктний спектр парламентської опозиції, хоч суто структурно-організаційно політична опозиція є синтезом парламентської та позапарламентської опозиції. На цій підставі доведено, що інституціоналізація активної

парламентської опозиції є ознакою демократії, а її пасивність або відсутність навіть за умов формалізації та часткової інституціоналізації – ознакою автократії (с. 26, 135-191);

4. Систематизацію позиції, згідно із якою опозиція розміщується на межі протестності, дисидентства, опору, тероризму, фракційності тощо, що не є її «чистими» типами, а лише її передумовами чи прототипами. З огляду на це, встановлено, що в сучасних країнах Вишеградської групи, щоправда, в історичній ретроспективі, в 40–80-х рр. ХХ ст. протоопозиційні, протестні і нонконформістські сили не були уніфікованими і мобілізованими, становили потенційну, а не екзистенціальну загрозу автократичним режимам, ставши нею та однією із умов й наслідків краху автократії лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Окрім того, аргументовано, що ступінь легітимності автократичних режимів «реального соціалізму» в регіоні був обернено пропорційним ступеню суспільно-політичної самоорганізації громадянського суспільства, що було основою політичної опозиції як суспільного протесту (с. 22, 192-272);

5. Припущення, що мірою взаємообумовленості, кооперативності, конструктивності та раціональності взаємодії політичної влади й опозиції у країнах Вишеградської групи є величина різноманітних витрат цієї взаємодії, яку політичні актори намагаються усесторонньо мінімізувати, та потреба збереження розмежування між ними з метою поділу електорату і політичної самоідентифікації, які, з огляду на принцип «невизначеності результатів за визначеності процедур», сприяли інституційним змінам, що створили каркас формування «політичних ліфтів» та запуску нових політичних систем, процесів й інститутів (с. 22, 297-365);

6. Констатації, що в країнах Вишеградської групи: ознакою і умовою консолідації демократії є конкурентна співпраця між урядом і парламентською опозицією, зокрема через збільшення фракціоналізації парламентських партій чи врівноваження показників фракціоналізації

урядових і опозиційних партій; типологія моделей і уповноваженості парламентської опозиції похідна від типологій партійних та виборчих систем; чим менше розпорошеною та розділеною є влада у системі міжінституційних політичних відносин, тим менш уповноваженою в політичному процесі та контролі порядку денного є парламентська опозиція (с. 25, 397-420);

7. Позицію, згідно із якою антиістеблішментські партії в країнах Вишеградської групи частково є виявами дискурсивної антисистемності і практичної системності, але зовсім не безпосередніми загрозами, а навіть варіантами розвитку та модифікації демократії, бо вони розуміють політику як рівняння, в якому «уряд дорівнює опозиції». На цій підставі зафіксовано, що коли політичні інститути або політсили не можуть організувати опозиції у ЄС, то вони змушені організовувати опозицію до ЄС, але водночас, коли євроскептичні сили отримують більшу виборчу популярність і владу, то їхня наднаціональна опозиційність «м'якшає» або взагалі «розчиняється» (с. 25, 421-473).

Загалом у дисертаційній роботі проаналізовано сутність, підходи до визначення, типи і форми, теоретичні й емпіричні принципи, причини й умови структуризації, моделі та чинники інституціоналізації політичної, зокрема парламентської, опозиції на тлі різних типів політичних режимів і з наголосом на країнах Вишеградської групи. Із цією метою досліджено історичні та трансформаційні особливості становлення опозиції і логіку структуризації, позиціонування, політико-правового статусу, повноважень й інституціоналізації передусім парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи, а також з'ясовано виконавчо-законодавчі і партійно-виборчі параметри структуризації системної опозиції й особливості і наслідки антисистемної, наднаціональної та антиістеблішментської опозиції в країнах Вишеградської групи. Структура дисертації відповідає меті, завданням дослідження та виглядає доволі вдалою. У результаті висновки

роботи (с. 474-493) відповідають поставленим у вступі завданням, що загалом засвідчує завершений характер дослідження. Основні положення роботи пройшли якісну наукову та практичну апробацію й відбиті у публікаціях автора.

Представлене дисертаційне дослідження є цілком переконливим результатом самостійного наукового пошуку, оригінальним із точки зору отриманих результатів, актуальним щодо його практичної значущості та таким, що закладає теоретичні підвалини для нового напрямку порівняльних політологічних досліджень феномена політичної опозиції у посткомуністичних країнах. На мою думку, наукова та практична затребуваність результатів роботи В.М. Кольцова підтверджується саме можливістю їх використання в подальших дослідженнях політичних інститутів і політичних систем у т.ч. в країнах пострадянського простору та України зокрема. Матеріали й висновки дисертації можуть допомогти в напрацюванні навчальних курсів з порівняльної політології, порівняльного політичного аналізу країн ЦСЄ, демократичних трансформацій, транзитології, партології, псефології, громадянського суспільства, країнознавства та регіональних студій. Низку положень і висновків дисертації можуть використати вітчизняні політики, держслужбовці, науковці, експерти аби краще зрозуміти сутність політичних процесів у країнах Вишеградської групи, розробки ефективної зовнішньополітичної стратегії відносин між Україною та країнами Вишеградської групи.

Основні положення дисертації викладені в авторефераті. За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 31 наукова праця, у т.ч. 17 наукових статей у фахових виданнях з політичних наук в Україні, 5 наукових статей в закордонних періодичних профільних виданнях з політичних наук, 2 наукові статті в інших виданнях, 1 – монографія, 5 – матеріалів і тез доповідей на наукових та науково-практичних конференціях і

семінарах. В опублікованих працях висвітлені основні наукові положення дисертації, що становлять наукову новизну і винесені на захист.

Оформлення дисертації й автореферату здійснено з дотриманням відповідних вимог до такого роду робіт. Аналіз змісту автореферату та дисертації підтверджує ідентичність структури, логіки викладання матеріалу, відповідність основних положень та висновків за розділами. Зміст автореферату повністю відбиває основні положення, висновки та узагальнення, що містить дисертаційне дослідження.

Тим не менше, не ставлячи під сумнів наукову вагомість дисертаційної роботи, вважаю за необхідне зробити деякі зауваження і вказати на певні дискусійні питання:

1. Як на мене, то цілком доцільним було би структурування роботи таким чином, щоб вона завершувалась підрозділом і відповідною частиною висновків, у яких ішлося би про рекомендації з приводу поточного стану та перспектив розвитку політичної опозиції в Україні у контексті досвіду країн Вишеградської групи, особливо, зростання антисистемних, неліберальних та популістських рухів. Я розумію, що це не входило в безпосередні рамки предмету представленої дисертаційної роботи, але, тим не менше, це було би досить перспективним напрямком подальших досліджень здобувача й, на мою думку, окремий підрозділ щодо України покращив б загальну структуру та цілісність проведеного дисертаційної роботи.

2. Не завжди достатньо розглянута у роботі проблематика розуміння політичної опозиції чи опозиційності крізь призму взаємовідносин між політичними інститутами в трикутнику «президент-уряд-парламент». Це особливо стосується розгляду різних форматів функціонування напівпрезидентських систем, якими сьогодні з-поміж країн Вишеградської групи, за більшістю класифікацій, є Польща, Словаччина та Чехія. У даному випадку мене цікавить конструкція, згідно з якою може бути кілька варіантів політичної опозиції одночасно в рамках напівпрезидентіалізму. Зокрема, з

боку безпосередньо парламентської опозиції, тобто опозиційних партій у парламенті. А також з боку президента, що також може бути в опозиції до уряду та до урядових партій і не обов'язково бути в хороших стосунках з парламентською опозицією? Чи допускає дисертант варіант багатосторонньої політичної опозиції в рамках взаємин у трикутнику влади?

3. У дисертаційній роботі (зокрема в одному з підрозділів) увагу частково приділено особливостям політичної і парламентської опозиції крізь призму феномена двопалатності парламентів. Для регіону це стосується безпосередньо Польщі та Чехії. Тому хотілось би побачити спеціальний аналіз ситуацій, коли одна палата парламенту, зокрема верхня, перебуває в опозиції до другої палати парламенту, зокрема нижньої. Цікаво те, наскільки це додатково уповноважує парламентську опозицію в провідній палаті будь-якого двопалатного парламенту та впливає на взаємини з президентом та урядом.

4. Хотілось би деталізувати позицію дисертанта з приводу того, яким чином ведуть себе урядові та неурядові партії парламентів у випадку формування і функціонування урядів меншості в країнах Вишеградської групи. Чи вони у своїй тактиці та стратегії є винятково ситуативними, чи вони вдаються до певних формальних домовленостей? Це вкрай важливо, адже у різних сценаріях відбувається відмінне фактичне окреслення сутності та ролі парламентської опозиції, що звісно може її або послаблювати, або посилювати.

5. Потребує більш чіткої артикуляції роль неформальних інститутів у посткомуністичній політиці взагалі, та у країнах Вишеградської групи, в особливості. Саме неформальні політичні відносини, патронаж, клієнтелізм, корумповані відносини між політикою та бізнесом, вплив мафіозних кланів значною мірою можуть пояснити траєкторії та зигзаги розвитку опозиційної діяльності у багатьох країнах Вишеградської групи, зокрема Угорщині, Словаччини, Польщі. Формальні актори країна Вишеградської групи (уряд,

прем'єр, президент, силові структури, правлячі та опозиційні партійні коаліції у парламенті, регіональна влада) поряд із формальними повноваженнями мають значний неформальний вплив на перебіг соціально-політичних та економічних процесів через партійні мережі, застосування «політичних машин», патронажно-клієнтарні відносини із корумпованим бізнесом, олігархами та мафією (див. напр. працю Bálint Magyar «Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary». Budapest: CEU Press, 2016, а також: *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*. Bálint Magyar (ed.). Budapest: CEU Press, 2019). Періодичні кризи, зростання «неліберальних» тенденцій у політичному процесі, можуть, на мою думку, бути поясненими саме через вирішальну роль неформальних інститутів та персистентність патримоніальних практик у політичному житті вказаних країн Вишеградської групи, які не можуть бути повною мірою компенсовані формальними політико-інституційними механізмами ЄС.

6. Особисто для себе хочу почути позицію автора з приводу того, як і наскільки змінилась ситуація з приводу ролі політичної, передусім парламентської, опозиції в Польщі (з 2015 р.) і Угорщині (з 2010 р.). Річ у тім, що саме з цього часу, як вказують міжнародні рейтинги демократії та чимало дослідників, у названих країнах регіону розпочались процеси деконсолідації і «ерозії» демократії. Чи це якимось безпосередньо вплинуло на позиціонування опозиції у них? У цьому контексті, чи можливо створення, апробація і верифікація методики, присвяченої шкалюванню і градації інституціоналізації парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи? Якщо так, то чому цього не представлено безпосередньо у дисертаційній роботі, оскільки це було би дуже цікаво й пізнавально?

Водночас висловлені зауваження і побажання не зменшують позитивного враження від дисертаційної роботи і мають лише рекомендаційний характер. У цілому аналіз дисертації та автореферату дисертації Кольцова В.М. чітко продемонстрували, що дослідження є

самостійним, системним і завершеним, написаним на актуальну для української політичної науки і практики тему. Я вважаю, що дисертаційне дослідження Кольцова В.М. є ґрунтовною розробкою актуальної з теоретичного та практичного боку проблеми, виконаною з сучасних теоретико-концептуальних позицій на широкому емпіричному та фактологічному матеріалі.

Отже, дисертація В. М. Кольцова «Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» виконані на належному науковому рівні, відповідають сучасним вимогам, які висувають до докторських дисертацій, а також паспорту обраної спеціальності, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент – завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор політичних наук, професор

О.А. Фісун

